

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE BAZI GRAMER TERİM VE ANLAYIŞLARI ÜZERİNE

Alâeddin MEHMEDOĞLU*

Özet

Türkiye Türkçesi gramerinde birçok mesele, kendi iç malzemesi kullanılmak suretiyle, bilimsel kaynaklara dayanılarak, hiçbir ihtilâflı nokta kalmayacak biçimde yeniden araştırılmayı beklemektedir.

Bu yazıda “Bağımlı birleşik cümlede yardımcı cümlelerin temel cümleye bağlanması”, “bazı kelime grupları ve birleşik kelime ilişkileri”, “cümle ögesi ve cümle unsurunun farklı tarafları” ile “cümle dışı unsurlar” meseleleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Birleşik cümle, birleşik kelime, cümle ögesi, cümle unsuru, iç malzeme, temel cümle, yardımcı cümle.

Son yıllarda Türkiye Türkçesinin temel bir gramere ihtiyacı olduğu defalarca gündeme getirilmiştir. Bunun için 22-23 Ekim 1993 tarihlerinden başlayarak Türk Dil Kurumunda “Türk Gramerinin Sorunları”^{*} adlı toplantılar gerçekleştirilmiştir.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, “Sağlam bir yöneme ve bilimsel temellere dayalı bir ana gramerin yazılabilmesi için öncelikle bilim adamları arasındaki temel görüş ayrılıklarının uygunlaştırılmasının ve gramer alanındaki bazı temel sorunlara çözüm getirilmesinin gerekli”¹ olduğunu vurgulamıştır.

Prof. Dr. Tuncer Gülensoy ise, “... Türkçe’nin grameri sorunu hâlâ çözülememiş, terminoloji, dil ve imla birliği sağlanmış bir gramer kitabı ortaya konulamamıştır”² diyor.

Yukarıda söylenenlere dayanarak Türkiye Türkçesinde bazı gramer terim ve anlayışlarının bilimsel açıdan yeniden araştırılmasının gerekli olduğunu dile getirmek istedik. Yeni yazılacak temel bir gramer kitabında bunların dikkate alınmasının faydalı olacağını düşünüyoruz..

* Prof. Dr., Sakarya Üniv., Fen-Edb. Fak.

** “Türkiye Türkçesi Gramerinin Sorunları” diye adlandırılrsa, daha uygun olurdu.

¹ Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, “Ön Söz”, “Türk Gramerinin Sorunları” Toplantısı (22-23 Ekim 1993), TDK yay., Ankara, 1995, s. VII.

² Prof.Dr.Tuncer Gülensoy, “Türkiye Türkçesinin Grameri Nasıl Yazılmalıdır?”, “Türk Gramerinin Sorunları” Toplantısı (22-23 Ekim 1993), TDK yay., Ankara, 1995, s. 19.

I. Bağımlı Birleşik Cümlede Yardımcı Cümlelerin Temel Cümleye Bağlanması Üzerine

Türk dilinde bağımlı birleşik cümleyi oluşturan temel ve yardımcı cümleler birbirine çeşitli yollarla bağlanır. Bu bağlama vasıtalarının yardımıyla dilde “Bağımlı Birleşik Cümle”ler meydana çıkar.

Ancak, Türkiye Türkçesinde bağımlı birleşik cümleler yeterince incelenmediğinden, temel ve yardımcı cümlelerin sınırları belirlenmediği ve birbirine nasıl bağlandığı araştırılmadığından, bazı gramer terim ve anlayışları değişik adlarla takdim edilmektedir.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz yan cümleye değinirken “Yan cümlelerin bağlaçlı yan cümle (ki’li), dilekli yan cümle (-sA’lı), şartlı yan cümle (-sA’lı, mİşsA’lı), sorulu yan cümle (-mİ’li) gibi çeşitli türleri vardır”³ demektedir.

Temel ve yardımcı cümlelerin birbirine *ki* açıklayıcı bağlacı ve bağımlılık tonlamasıyla bağlanan bağımlı birleşik cümleler, dil bilgisi kitaplarında çeşitli adlarla sunulmaktadır.

“*Ki*’li birleşik cümle”⁴, “*Ki* ilinti cümlesi”⁵, “*Ki*’li bağlı cümleler”⁶ ve hatta “bağlı cümle”⁷ adı ile aşağıdaki cümleler örnek gösteriliyor:

Unutma *ki*, şairleri haykırmayan bir millet

Sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibidir

(Mehmet Emin Yurdakul)

Kızıl havaları seyret *ki*, akşam olmakta

(Ahmet Haşim)

Önce bir daha belirtmek istiyoruz ki, Türk kökenli olan *ki* bağlacı soru zamiri *kim*→nisbet zamir→*kim*→bağlaç *kim*>*kin*>*ki* biçiminde gelişmiştir⁸.

³ Prof.Dr. Zeynep Korkmaz, “Gramer Terimleri Sözlüğü”, Ankara, 1992, s. 169.

⁴ Prof. Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 1977, s. 389-390; Prof. Dr. Zeynep Korkmaz *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 103; Prof. Dr. Hamza Zülfikar, “Birleşik Cümle”, “Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri”, Ankara, 1995, s. 143; Prof. Dr. Ahmet Topaloğlu, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1989, s. 101; Prof. Dr. Kemal Yavuz, Prof. Dr. Kazım Yetiş, Prof. Dr. Necati Birinci, *Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri*, İstanbul, 1998, s.156.

⁵ Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara 1990, s. 552

⁶ Prof. Dr. Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, (Cümle Tahlilleri), 6. bs. Ankara 1999, s. 54

⁷ Celal Demir, Ali Fuad Bilkan, *Liseler İçin Türk Dili ve Edebiyatı*, Emel Y., Ankara 1993, s. 225-226

⁸ Alâeddin Mehmedoğlu, “Türk Dilinde Girişik Birleşik Cümle Meselesi”, *3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı-1996*, TDK yay., Ankara, 1999, s. 745-768.

Türkiye Türkçesi bağımlı birleşik cümlelerle zengindir⁹.

Türkiye Türkçesinde bağımlı birleşik cümle biçimindeki yapıda yardımcı cümle temel cümleye çeşitli vasıtalarla bağlanır:

1. Bağlaçlarla oluşan bağımlı birleşik cümleler.
2. Edatlarla kurulan bağımlı birleşik cümleler.
3. Bağlaç gruplarıyla gerçekleşen bağımlı birleşik cümleler.
4. Bağlaç kelimelerle meydana çıkan bağımlı birleşik cümleler.
5. Söz dizimi kuruluşuyla oluşan bağımlı birleşik cümleler.
6. Tonlamayla kurulan bağımlı birleşik cümle vb.

1. **Ki** Bağlacıyla Oluşan Bağımlı Birleşik Cümleler

Yardımcı cümle temel cümleye *ki* açıklayıcı bağlacı ve bağımlılık tonlamasıyla bağlanır. Yardımcı cümleyi temel cümleye bağlayan *ki* bağımlılık bağlacından sonra virgül konur.

a. **Özne Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle**

Görülüyor ki, Atatürk'ün Türk dili konusundaki görüşlerini bir kaynak eser hâlinde ortaya koyarken yalnız kendi düşünce ve sözlerini aksettiren metinlerin verilmesi yeterli değildir (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, *Atatürk ve Türk Dili Belgeler*, Ankara, 1992, s. XXI).

Tarihte açık olarak görülüyor ki, bir kültür ancak kendi toplumunun tarihî varlığında ortaya çıkabilir (Nevzat Köseoğlu, *Milli Kültür ve Kimlik*, İstanbul, 1992, s. 148).

İşte bu yüzdendir ki, halk edebiyatının sevimli bir sadelik içinde olgunluğa eren eserleri dahi bu tür araştırmalara konu olmaktan uzak kaldı (Zeki Ömer Defne, *Dede Korkut Hikayeleri Üzerine Edebî Sanatlar Bakımından Bir Araştırma*, TDK yay., Ankara, 1988, s. VI).

b. **Yüklem Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle**

Gerçeği budur ki, Anadolu'nun fakirliğinde vaktiyle kendi hastalığı olan ve insanımı asırlarca tahrip eden sıtmaya benzer bir şey vardır (Ahmet Hamdi Tanpınar, "Beş Şehir", MEB, İstanbul, 1992, s. 56).

Hanım, dileğim odur ki, ere varan kız kalksın oynasın, ben kapuz çalayım (Orhan Şaik Gökyay, "Dede Korkut Hikayeleri", 2. Baskı, Ankara, 1986, s. 89).

⁹ Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu, "Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi", Aşyan yay., Adapazarı, 2001, s. 3-359.

Görülen o ki, Çin Anayasası Sincan Uygur Özerk Bölgesine bazı haklar vermiş olsa da, uygulamanın böyle olmadığı ortadadır (Kemal Ocak, “Dünyada Türk Cumhuriyetleri ve Türk Halkları”, Ankara, 1997, s. 83).

Bildiğimiz şu ki, Arapların dil ağacı ile Türklerin dil ağacı başkadır (Cengiz Özakıncı, “Dünden Bugüne Türklerde Dil ve Din”, İstanbul, 1994, s. 61).

Kör odur ki, düştüğü çukura bir daha düşse (Metin YURTBAŞ, “Sınıflandırılmış Türk Atasözleri”, Ankara, 1994, s. 77).

c. Nesne Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle:

Dillerin kaynağını araştıran birçok ilim adamları göstermişlerdir ki, Türk dili, Hin-Avrupa dili denilen dillerle Sami denilen dillerin anasıdır (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, “Atatürk ve Türk Dili Belgeler”, Ankara, 1992, s. 207).

Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muharebesi’ni kazandıran bu yüksek ruhtur (Türk Yurdu, dergisi, Mart 2000, Cilt: 20, Sayı: 151, s. 9).

Bütün dünya bilmelidir ki, artık bu devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur, hiçbir makam yoktur (Milli Güvenlik Bilgisi, 2-3. Basılış, MEB Basım Evi, İstanbul, 1987, s. 39).

Taşkent’te gördüm ki, Ali Şir Neva’nin büyük edebiyat bayrağı Orta Asya topraklarında dalgalanarak, soyumuzu ayakta tutuyor (Yavuz Bülent Bakiler, Türkistan, Türkistan..., 3. baskı, Ankara, 1990, s. 225).

ç. Belirten Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle

Şimdi öyle adamlar var ki, son iki sene içinde on milyon lira kazanmışlar (Ömer Seyfettin, Seçme Hikayeler, 2. bs, MEB, İstanbul, 1979, s. 37).

Milli egemenlik öyle bir nurdur ki, onun karşısında taçlar ve tahtlar erir, yok olur (Yeni Kervan, Temmuz-Aralık 1998, Yıl: 1, Sayı: 5-6-7, Ankara, s. 38).

Ben o varlığım ki, dünya benimle vardır (Peyami Safa, Seçmeler, 1. bs, MEB, İstanbul, 1970, s. 340).

Öyle ülkeler vardır ki, oralarda bulunan Türkler, günlük geçimlerini sağlayabilmek, bir işe girebilmek için bağlı buldukları devletin zoruyla, zulmüyle isimlerini bile değiştirmek mecburiyetindedirler (Yavuz Bülent Bakiler, “Üsküp’ten Kosova’ya”, 3. bs., Ankara, 1989, s. 116).

Yazık o âdeme ki, benim gibi çirkin bir güzelliğe düşse (Müftüoğlu Ahmed Hikmet, Çağlayan, Ankara, 1987, s. 158).

d. Zaman Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle

Bekçi açık kapıyı kapatıyordu ki, içerideki komiser fırlar gibi dışarıya çıktı (Hasan Latif Sarıyüce, Beyaz Kanatlı Kuş, Ankara, 1990, s. 19).

Daha yerime oturmamıştım ki, Salih Hoca girdi sınıfa (Semih Sergen, “Çık Dışarı”, *Türk Dili*, Ocak 2000, Sayı: 577, s. 33).

Yatağına girmek üzereydi ki, Mehmet'in nikahını hatırladı (Ahmet B. Ercilasun, *Gülнар*, İstanbul, 1998, s. 48).

Bu geziden İstanbul'a daha yeni dönmüştü ki, basına haber salıyorlardı (Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, *Atatürk ve Türk Dili Belgeler*, Ankara, 1992, s. 172).

Biraz ilerlemişlerdi ki, uzun uslu bir çocuk gibi yavaşça dedi (Hasan Latif Sarıyüce, *Beyaz Kanatlı Kuş*, Ankara, 1990, s. 16).

e. Tarz Yardımcı Cümleli Bağimli Birleşik Cümle

Kale öyle kapanmıştır ki, içeri girmenin imkânı yoktur (*Folklor/Edebiyat dergisi*, Ankara, Mart 1997, Sayı: 9, s. 56).

Mesafeyi öyle ayarlamıştı ki, Eryiğit Bey'le Macar Profesörü de duyabilecekti (Ahmet B. Ercilasun, *Gülнар*, İstanbul, 1998, s. 29).

Boğanın alnına bir yumruk öyle vurdu ki, boğayı arkası üzerine çöktetti (Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut Hikayeleri*, 2 bs., Ankara, 1986, s. 141).

Bağırانların sesi ortalığı öyle bir çınlattı ki, kasabanın öbür başında oturan Fatma nine bile işitti (Üzeyir Gündüz, *Kahraman Eşekler*, MEB, İstanbul, 1997, s. 25).

f. Sebep Yardımcı Cümleli Bağimli Birleşik Cümle

Siz de haklısınız ki, kendi dilinizi dünyanın en güzel dili bilirsiniz (“Tarih Boyunca Türk Dili Bilgi Şöleni”, Karaman, 13-14 Mayıs 1997, s. 199).

Tanrı'ya şükür ki, gazi oldum (*Türk Klâsikleri*, Baburname, Babur'un Hatıratı”, III, İstanbul, 1989, s. 529).

Bahtiyarım ki, bu sözlerin hiçbirinde milletimin, hakkımdaki itimadını sarsacak bir isabetsizliğe uğramadım (*Milli Güvenlik Bilgisi 2-3*, 3. bs., MEB, İstanbul, 1987, s. 28).

g. Maksat Yardımcı Cümleli Bağimli Birleşik Cümle

O, bir fırsat arar ki, elbisemi alıp götürsün (*Şark İslam Klasikleri*, Mesnevi Mevlana, İstanbul, 1990, s. 43).

Parayla hoca tutarmış oğluna ki, keman çalmayı öğreysin (Necati Güngör, *Sevgi Ekmektir*, TESH, İstanbul, 1997, s. 12).

Adil bekler ki, dayısı onu yanına alsın, işçilerin başına usta yapıversin hemen (Sevinç Coşkun, *Evlerinin Önü*, İstanbul, 1993, s. 77).

2. Edatlarla Kurulan Bağımlı Birleşik Cümleler:

Yardımcı cümle temel cümleye “mı, mi, mu, mü, ise/-sa//-se” edatları ve bağımlılık tonlamasıyla bağlanır:

a. Özne Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle

Bu tutuluşu onları sevdiğinden mi, sevmediğinden mi, bilinemiyor (Mahir Ünlü, Ömer Özcan, 20. Yüzyıl Türk Edebiyatı, İnkılâp Kitap Evi, İstanbul, 1991, s.138).

Onu sever miyim, acır mıyım, orası bana ait (Fahri Erdiñç, Seçmeler, Mahir Ünlü, Ömer Özcan, 20. Yüzyıl Türk Edebiyatı, İnkılâp Kitap Evi, İstanbul, 1991, s. 139).

b. Nesne Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle

Demedim mi bu ürperten sıcaklık

Bu taze güzellik kaybolur bir gün?

(Yavuz Bülent Bakiler, Harman, TEV yay., İstanbul, 2001, s.149)

Demedim mi bu hasret bitirir seni

Ay dolanır gider, yalnız kalırsın

(Yavuz Bülent Bakiler, Harman, TEV yay., İstanbul, 2001, s.148)

Bıyıklı bir efendi sakal da var mi, yok mu, dikkat etmedim (R.M. Ekrem, s. 396) (Örneğin: Yard. Doç. Dr. Hatice Şahin’in “Var ve yok kelimeleri üzerine”, Türk Dili, Nisan 1999, Sayı: 568, s. 319)

Ak mi, kara mi, önüne düşünce görürsün (Metin Yurtbaşı, Sınıflandırılmış Türk Atasözleri, Özdemir yayıncılık, Ankara, 1994, s. 197).

Öldü mü, kaldı mi, onu da bilmiyordu Gülsen abla (Necati Güngör, “Sevgi Ekmektir”, Türk Edebiyatından Seçmeler, İstanbul, 1997, s. 18).

c. Zaman Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle

Bahar geldi mi, biz hepimiz bahçelere dökülürdük (Ömer Seyfeddin, Seçme Hikayeler, 2. bs, MEB Basım Evi, İstanbul, 1979, s. 45).

Bir bardak su içtim mi, bir şeyciğim kalmaz (Suat Engüllü, “Düşcü”, Türk Dili, Ocak 2001, Sayı: 589, s. 25).

Kahire’de biraz fazla kaldık mi, çok sıkılıyordu (İsa Kocakaplan, İstiklal Marşımız ve Mehmet Akif Ersoy, İstanbul, 1999, s. 82).

Şimdi ay otuz dedi mi, Bacı damlıyor (Mahir Ünlü, Ömer Özcan, 20. Yüzyıl Türk Edebiyatı, İnkılâp Kitap Evi, İstanbul, 1991, s. 138).

ç. ise (-sa// -se) edatı ile oluşan şart yardımcı cümleli bağımlı birleşik Cümle

*Eğer surf zevkim için bestelediğim üç, beş küçük parçanın eşdost meclislerinde çalınıp söylenmesi bana böyle bir iddia yüklenmesine veterse, hatıra defteri tutanlara romancı, sigara paketinin arkasını karalayanlara karikatürist, Pazar günü üç, beş kilometre yürüyenlere de sporcu demek gerekirdi (Tarık Buğra, *Yalnızlar*, s. 39).*

*Akşamdan beri yağan kar dinmişse, yatağını tekrar karyolasına taşımayı düşünerek doğrulmak istiyordu (Peyami Safa, *Biz İnsanlar*, s. 61).*

3. Bağlaç Gruplarıyla Gerçekleşen Bağımlı Birleşik Cümleler

Yardımcı cümle temel cümleye “ne zaman, ne zaman (ki), öyle ki” bağlaç grubu ve bağımlılık tonlamasıyla bağlanır.

Zaman Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle

*Ne zaman ki hizmet sahamda vatanın karşılaştığı hadiseler beni bir muhasebenin önüne itti, ülkeye pahalıya mal olmuşlar arasında kendimi de buldum (Dr. Faruk Sükan, *Yarınların İhaneti*, İstanbul, 1985, s. 3).*

*Ne zaman ki eşekler büfemin çevresini sarıp gazete ve dergileri yemeye başladı, işler değişti (Üzeyir Gündüz, *Kahraman Eşekler*, MEB yay., İstanbul, 1997, s. 22).*

*Öyle ki “Şüheda fıskırarak toprağı sıksan şüheda” mısralarında söylendiği gibi, insan avucuna biraz toprak alıp sıksa, ondan binlerce şehit fıskırır (İsa Kocakaplan, *İstiklal Marşımız ve Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul, 1999, s. 30).*

4. Bağlaç Görevindeki Kelimelerle Gerçekleşen Bağımlı Birleşik Cümleler

Yardımcı cümle temel cümleye (kim(ki), herkim (ki), ne zaman (ki), haçan (ki), nere (ki), ne kadar (ki) bağlaç kelimeler (nisbi zamirler) ve bağımlılık tonlamasıyla bağlanır.

a. Özne Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle

*Kim düşer daldan, o bilir haldan (Metin Yurtbaşı, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Ankara, 1994, s. 77).*

*Her kim yemedi, o, Kazan Hatunudur (Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut Hikayeleri*, 2. bs., Ankara, 1986, s. 34).*

*Kim tatmadı acıdan, anlamaz tadından (Metin Yurtbaşı, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Ankara, 1999, s. 2).*

b. Yükleme Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle

Her kim İstanbul'u ve Hindistan'ı eline geçirirse, dünyanın hâkimi odur (N. Fazıl Kısakürek, *Moskof*, İstanbul, 1989, s. 8).

Kızın kimi severse, güveyin odur

Oğlunu kim severse, gelinin odur (Metin Yurtbaşı, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Ankara, 1994, s. 100).

Mühür kimde ise, Süleyman odur (*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, yeni baskı, Sabah, Ankara, 1997, s. 283).

c. Nesne Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle

Kim fena bir âdet koyarsa, ona her an lanet gider durur (Mevlanâ, *TES Hikayeler-I*, İstanbul, 1997, s. 368).

Kim benim emirlerime baş eğerse, hediyelerini kabul ederek onu dost edinirim ("Oğuz Kağan Destanı'ndan Güzel Yazılar Oğuzdan Bugüne", Ankara, 1996, s. 14).

Her kim o üç canavarı basar, o kızı ona verecekler (Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut Hikayeleri*, 2. bs., Ankara, 1986, s. 136).

ç. Zaman Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle

Ne zaman ki çocuklarımız olur, o zaman bu babanın duygularını çok daha iyi anlarsınız (Hasan Beşer, "Kızım", *Türk Dili*, Haziran 2001, Sayı: 594, s. 684).

Ne zaman ki hizmet sahamda vatanın karşılaştığı hâdiseler beni bir muhasebenin önüne itti, ülkeye pahalıya mal olmuşlar arasında kendimi de buldum (Dr. Faruk Sükan, *Yarınların İhaneti*, İstanbul, 1985, s. 3).

d. Sayı Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle

Töre ne kadar iyi tatbik edilirse, kut o kadar güçlenir (Sait Başer, *'Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, Ankara, 1990, s. 4).

Ne kadar doğru konuştun, o kadar iyilik görürsün (Metin Yurtbaşı, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Ankara, 1994, s. 204).

5. Söz Dizimi Kuruluşuyla Oluşan Bağımlı Birleşik Cümleler

Yardımcı cümle temel cümleye söz dizimi kuruluşuyla bağlanır. Yani yardımcı cümle hangi cümle ögesinden oluşuyorsa, temel cümlede de o cümle ögeleri yer alır.

Aşağıdaki şemalara dikkat edelim:

1. Şema

S. No	Yardımcı Cümle		Temel Cümle		Hangi tür bağımlı birleşik cümle meydana çıkar
	Özne	Yüklem	Özne	Yüklem	
1.	Canın	nerede,	yüreğın	orada (Atasözü)	Yer yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümle
2.	Güzel	nerede,	kavga	orada (Atasözü)	
3.	Köpek	nerede ise,	kuyruğu	orada (Atasözü)	

2. Şema

S. No	Yardımcı Cümle			Temel Cümle			Hangi tür bağımlı birleşik cümle meydana çıkar
	Özne	Yer Zarflığı	Yüklem	Özne	Yer zarflığı	Yüklem	
1.	Keçi	nereye	Çıksa,	oğlağı	oraya	çıkır (Atasözü)	Yer yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümle
2.	Keçi	nereden	Atlarsa,	oğlağı	oradan	atlar (Atasözü)	

3. Şema

S. No	Yardımcı Cümle				Temel Cümle				Hangi tür bağımlı birleşik cümle meydana çıkar
	Belirten	Özne	Yer Z.	Yüklem	Belirten	Özne	Yer Z.	Yüklem	
1.	Ön	tekerler	Nereye	giderse,	arka	tekerler	oraya	gider (Atasözü)	Yer yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümle

4. Şema

S. No	Yardımcı Cümle			Temel Cümle			Hangi tür bağımlı birleşik cümle meydana çıkar
	Yer zarf.	özne	Yüklem	Yer zarf.	Özne	Yüklem	
	nerede	hareket	Var	orada	Bereket	var (Atasözü)	Yer yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümle
	nerede	birlik	Var	orada	Dirlik	var (Atasözü)	

5. Şema

S. No	Yardımcı Cümle			Temel Cümle			Hangi tür bağımlı birleşik cümle meydana çıkıyor
	Özne	Sayı Zarflığı	Yüklem	Özne	Sayı zarflığı	Yüklem	
1.	2. Şahıs teklik	ne kadar	Doğru Konuştun	2. Şahıs teklik	o kadar	iyilik görürsün	Sayı yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümle

M. Yurtbaşı, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Ankara, 1994, s. 204.

6. Şema

S. No	Yardımcı Cümle			Temel Cümle			Hangi tür bağımlı birleşik cümle meydana çıkar
	Özne	Sayı Zarflığı	Yüklem	Özne	Sayı zarflığı	Yüklem	
1.	usta	ne kadar	demişti,	çırak (da)	o kadar	aldı.	Sayı yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümle

7. Şema

S. No	Yardımcı Cümle			Temel Cümle			Hangi tür bağımlı birleşik cümle meydana çıkar
	Özne	Tarz zarflığı	Yüklem	Özne	Tarz zarflığı	Yüklem	
1.	2. Şahıs teklik	nasıl	Biliyorsan	2. Şahıs teklik	öyle (de)	hareket et	Tarz yardımcı cümleli bağımlı birleşik cümle

6. Tonlamayla Kurulan Bağımlı Birleşik Cümleler:

Yardımcı cümle temel cümleyle bağımlılık tonlamasıyla bağlanır.

Bağımlılık tonlamasıyla oluşan bağımlı birleşik cümleler aşağıda sunulmuştur. Örnekler Prof. Dr. Şükrü Elçin'in *Türkiye Türkçesinde Maniler* (Ankara, 1990) kitabından seçilmiştir.

a. Özne Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle

Kim Muşludan kız alsa

Cenneti bulacaktır (Muş- s. 138).

Benim tabiatımdır

Pek severim güzeli (Trabzon- s. 169).

b. Nesne Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle

Anne haberin olsun

Abim kız kaçıracak (Bey Köyü- s. 141)

Ben sene yanıyorum,

Hiç haberin var mıdır? (Rodoplar-Bulgaristan- s. 19)

Gözlerinden anladım,

Sende gönül derdi var (Kozan- s. 161)

c. Belirten Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle

Hangi yoldan gelirsin,

O yala bekçi koyam (Tunceli- s. 176)

ç. Sebep Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle

Çabuk getir kınayı,

Kızın uykusu geldi (Doğu Rodop Bölgesi- s. 143)

d. Maksat Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle

İsteyene varmadım

Sevdiğim alsın diye (İstanbul- s. 24)

Gel seni kebab edim

Yollayım yara keklik (Erzincan- s. 24).

Buluda çok yalvardım

Yağma yârim üstüne (Erzurum- s. 63)

e. Şart Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle

Bican bi can seve

Kırk yıl yolunu bekler (Urfa- s. 140)

Sana bir mani söylesem

Kalkar beni döver misin? (Rodoplar-Bulgaristan- s. 14)

II. Bazı Kelime Grupları ve Birleşik Kelime İlişkileri Üzerine

Türkiye Türkçesinde kelime gruplarının sınıflandırılmasına yeniden bakmakta yarar görüyoruz. Çünkü kelime gruplarının ölçüsü (kriteri) çok geniş belirlenmiştir. Bunun sonucunda da asıl kelime grupları gölgede kalmış, sunî, yapma kelime grupları ile birleşik isim veya birleşik kelimeler birbirine karıştırılmıştır.

Prof. Dr. Muharrem Ergin *Üniversiteler İçin Türk Dili* adlı eserinde bu konuda şöyle yazıyor: “Tek tek kelimelerin karşıladığı nesnelere ve hareketlerin çeşitli vasıfları, hususiyetleri, cepheleri, şartları vardır. O nesnelere ve hareketleri bu çeşitli yönleri ile daha geniş olarak ifade etmek için tek kelimedenden daha geniş dil birliklerine ihtiyaç duyulmuş.”, “...tek kelimenin karşıladığı nesnelere ve hareketlerden daha geniş nesnelere ve hareketleri karşılamak için kelimedenden daha geniş dil birlikleri olan kelime gruplarına başvurulur”¹⁰. Bu, doğrudur. Ancak o da unutulmamalıdır ki, “tek kelimedenden daha geniş dil birlikleri”ni önce birleşik isimler veya birleşik kelimeler yerine getiriyor. Örnek olarak:

Ahmet Bey geldi.

Hasan Efendi herkesi tebrik etti.

¹⁰ Prof. Dr. Muharrem Ergin, *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul, 1995, s. 372.

Fatma nine misafirleri uğurladı gibi.

Bu cümlelerde kullanılan özneler (Ahmet Bey, Hasan Efendi, Fatma nine) birleşik isimlerle ifade olunmamış mıdır?

Öyleyse, hemen birleşik isimleri “Unvan grubu” adı ile sunmak hangi bilimsel temele dayanmaktadır?

Bu tür birleşik isimleri “Unvan grubu” diye adlandırmak hangi ihtiyaçtan doğmaktadır?

Ne için daha çok ihtiyaç olduğu hâlde *Türkçe Dil Bilgisi* kitaplarında birleşik isim, birleşik sıfat, birleşik sayı, birleşik zarf sistemli şekilde öğretilmiyor?

Türk dilinde bütün temel kelimeler yapısına göre üç gruba bölünüyor. Bazı kelime türlerinin basit, türemiş ve birleşik olma sürecine dikkat edelim.

No	Temel kelimeler	Basit kelime	Türemiş kelime	Birleşik kelime
1.	Ad	Kahve	kahve-ci	kahvehane
2.	Sıfat	Kırmızı (kravat)	bilgi-li (öğrenci)	yeşil yeşil (dereler)
3.	Sayı	on (araba)	on-uncu (araba)	on beş (araba)
4.	Zarf	Yavaş (gidiyor)	yavaş-ca (gidiyor)	yavaş yavaş (gidiyor)

Birleşik adlar birkaç yolla oluşuyor:

1. Önce şahıs adı, sonra unvan adı kullanılan birleşik adlar

Ahmet Bey

Nuri Çavuş

Çağrı Bey

Ali Onbaşı

Mustafa Kemal Paşa

Tevfik Binbaşı

Hasan Efendi

Nihat Üsteğmen

2. Önce şahıs adı, sonra akrabalık adı kullanılan birleşik adlar

Süleyman dede

Buğra kardeş

Osman baba

Sevim abla

Fatma nine

Suzan hala

Meryem ana

Perihan teyze

Kerim amca

Şükran yenge

Emin dayı

Yukarıdaki örnekler de kanıtlıyor ki, bu gibi birleşik adlar “ad” konusu içerisinde verilseydi, yeniden “Unvan grubu” ile sunmaya hiçbir ihtiyaç duyulmazdı.

Bir de birleşik kelimelerin kullanımını izleyelim.

Türkiye Türkçesinde birleşik kelimeler çeşitli yollarla oluşmaktadır. Onlardan birkaçı aşağıda gösterilmiştir.

1. Aynı kelimenin iki defa tekrarlanmasıyla oluşan birleşik kelimeler

mini mini (çocuklar) *sırıl sırıl (akmak)*

adım adım (ilerlemek)

yavaş yavaş (hareket etmek) *buldur buldur (ağlamak)* (Prof. Dr. M. Ergin, D. 91/6-7)

beş beş (almak) *şu şu (olaylar)*

2. Zıt anlamlı kelimelerden oluşan birleşik kelimeler

gece gündüz (yağdı) *içli dışlı (olmak)*

iyi kötü (konuşmasını yaptı) *büyük küçük (saymak)*

dost düşman (bakıyor)

3. Bağımsız eş anlamlı kelimelerden oluşan birleşik kelimeler

çoban coluk (olmak) *açık seçik (konuşmak)*

saçma sapan (söylemek) *yurt yuva (kurmak)*

4. Birinci tarafı asıl anlamda, ikinci tarafı tahrip olunmuş şekilde oluşan birleşik kelimeler

demir dümür (taşımak) *adam madam (bilmemek)*

kağıt kuğut (atmak) *deniz meniz (görmemek)*

şu mu (aramak) *iş miş (bulmak)*

Bu dört maddedeki örneklere dayanarak şunu söylemek gerekir ki, bu gibi birleşik kelimeler evvelce ad, sıfat, sayı, zarf bahislerinden işlenilseydi, yeniden aynı birimleri “Tekrar grubu” adıyla sunmaya hiçbir lüzum kalmazdı.

Türk dilinde bağlaçlara dayanarak “Bağlama grubu” denilen bir kelime grubu oluşturmak çok sakıncalıdır. Çünkü bağlaçlar grup yapma özelliğine sahip değildir. Türkiye Türkçesinde en çok aşağıdaki bağlaçlar kullanılır:

ve, ile, ki, ise, ama (amma), fakat, ancak, yalnız, hem, hem de, ne, ne de, ya, ya da, yahut, da, de, kah, kah da, halbuki, çünkü, bunun için, buna göre, eğer, hatta, bundan dolayı vs.

Bağlaçlar cümle içerisinde önemli söz dizimi görevine sahiptir. Öyle ki, bağlaçların bir bölümü kelime, kelime grupları ve bağımsız birleşik cümleleri, başka bir grubu ise bağımlı birleşik cümlelerde temel ve yardımcı cümleyi birbirine bağlamaya hizmet ediyor.

Bu açıdan, daha doğrusu, cümle ögeleri ve cümleler arasındaki ilişkiye göre bağlaçlar iki gruba bölünür:

1. Bağımsızlık bağlaçları
2. Bağımlılık bağlaçları.

Bağımsızlık bağlaçları: Hem cümlenin türdeş ögeleri, hem de bağımsız birleşik cümleyi oluşturan cümleler arasında ilişki yaratır. Meselâ;

a. Birleştirme bağlaçları: ve, ile

Mecnun ile Leyla misali

Ölecek ile olacağa çare olmaz

Para ile imanın kimde olduğu bilinmez (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, yeni baskı, Sabah, Ankara, 1997)

Yalnız sanatın efendileri ve köleleri var

Onlar samimi ve adamperver adamlardı (Güzel Yazılar-Röportajlar, TDK yay., Ankara, 2000, s. 7, 9).

b. İştirak bildiren bağlaçlar: da, de, hem...hem, hem..., hem de, hatta

İbadet de gizli, kabahat da,

Hem suçlu, hem güçlü

Hem çalar, hem oynar (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, yeni baskı, Sabah, Ankara, 1997)

c. Bölüştürme bildiren bağlaçlar: ya...ya, ya... ya da vs.

Ya bu deveyi gütmeli, ya bu diyardan gitmeli

Ya devlet başa, ya kuzgun leşe (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, yeni baskı, Sabah, Ankara, 1997, s. 395)

ç. Olumsuzluk bağlaçları: ne...ne, ne... ne de

Ne etliye karışır, ne sütliye

Ne kızı veriyor, ne dünürü küstürüyor (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, yeni baskı, Sabah, Ankara, 1997, s. 205-206).

Türkiye Türkçesinde ayrıca bağımsız yardımcı kelime çeşidi olan edat ve yalnız her türlü duygu, heyecan, temenni, hayret, üzüntü, pişmanlık vb. ifade etmek için kullanılan ünlem, kelime grubu oluşturamaz (Daha kapsamlı bilgi için

bk.: Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu, “Türkiye Türkçesinde Yardımcı Kelime Çeşitleri Meselesi Üzerine” adlı makale).

Öyle ise, kelime grubu nedir ve Türkiye Türkçesinde nasıl şekilleniyor? Bu suale cevap vermek için aşağıdaki cümlelerde kelimeler arasındaki alâkalara dikkat edelim.

1. *Güzel vatan, öğretmen Adnan her emrine hazırdır.*

2. *Gönül okşamak insanlığın gereğidir.*

Bu basit cümleler incelendiğinde belli oluyor ki birinci cümlede kullanılan *güzel vatan, öğretmen Adnan* kelime gruplarıyla ikinci cümlede kullanılan *gönül okşamak* kelime grubu arasında esaslı fark vardır. Böyle ki birinci cümlede kullanılan kelime gruplarında (*güzel vatan, öğretmen Adnan*) kelimeler asıl anlamlarından uzaklaşmıyor. Bu kelime gruplarının tarafları ayrı ayrı vurguya sahiptir, ayrı ayrı suallere cevap oluyor ve ayrı ayrı tahlil ediliyor. Lâkin tahlil grubun temel anlamını etkileyemiyor. Fakat ikinci cümlede kullanılan kelime grubu (*gönül okşamak*) böyle bağımsızlığa sahip değil; onlar dilin tarihi inkişafı sürecinde şekillenip kalıplaşıyor. Bu tür kelime gruplarını oluşturan kelimeler gerçek anlamı dışında kullanılarak yeni bir anlam ifade eder. Diğer taraftan bu kelime grubunu kapsayan kelimeler bir düşünceyi dile getiren iki veya daha çok kelimedenden meydana gelen kalıplaşmış söz dizimi birimi olarak tarif edilir.

İki veya daha çok bağımsız kelimenin anlam ve gramer açısından birleşmesi ile oluşan dil birimine *kelime grubu* denir.

Kelime grupları eşya ve olayların birleşik adlarını bildirir. Kelime gruplarını oluşturan kelimelerin birbirleriyle ilişkisi ve ifade ettikleri anlam özelliklerine göre kelime grupları ikiye ayrılır.

1. Bağımsız kelime grupları

2. Kalıplaşmış kelime grupları

Bu kelime grupları arasında aşağıdaki farklar vardır:

a. Bağımsız kelime gruplarını oluşturan kelimeler bağımsız sözlük anlamını korur. Meselâ: *kitap okumak, okulun havuzu, dersini öğrenmek* kelime gruplarında *kitap* ve *okumak*, *okul* ve *havuz*, *ders* ve *öğrenmek* kelimeleri kendi anlamlarını muhafaza etmiştir.

Kalıplaşmış kelime gruplarını oluşturan kelimeler ise bağımsız sözlük anlamını koruyamıyorlar. Meselâ: 1. *gönül okşamak*, 2. *gözden düşmek* kelime gruplarındaki *gönül* ve *okşamak*, *göz* ve *düşmek* kelimeleri sözlük anlamlarını kaybediyor, ikisi birlikte; birincide güzel sözler söyleyerek, iyi davranışlarda bulunarak bir kimseyi sevindirmek, mutlu etmek; ikincide ise itibarını kaybetmek anlamlarını ifade ediyor.

b. Bağımsız kelime gruplarını oluşturan kelimelerden biri temel, diğeri ise bağımlı oluyor. Meselâ; *kitabı okumak, dersini öğrenmek, yiğit asker* vs.

Bu kelime gruplarında *okumak, öğrenmek, asker* temel; *kitabı, dersini, yiğit* ise bağımlı kelimelerdir.

Kalıplaşmış kelime grubunda ise temel ve bağımlı kelime olamaz. Bana göre de bu kelime grubunda bir kelimedenden diğesine soru sormak imkansızdır. Meselâ; *dil dökmek* kelime grubunda *dökmek* kelimesini temel kelime gibi kabul etmek olamaz.

Kalıplaşmış kelime gruplarının anlamında meydana gelen nitelik onu kelime grupları içerisinde tamamen ayırır.

Kalıplaşmış kelime grupları sözlük grupları olduğundan söz diziminde bağımsız kelime gruplarından bahsedilir.

Bağımsız kelime gruplarına dahildir.

1. İsmi birleşmeler (sıfat ve isim tamlamaları)
2. Fiili birleşmeler (sıfat-fiil öbeği, zarf-fiil öbeği ve isim-fiil öbeği)

Bu durumda, Türkiye Türkçesinde kelime grupları meselesini yeniden ele almak kaçınılmazdır. Çünkü “Unvan Grubu”, “Tekrar Grubu”, “İsnat Grubu” birleşik isim, sıfat, sayı, zarf veya birleşik kelimelerden başka bir şey değildir. “Ünlem Grubu” adı ile sunulan misaller (*a beyim, ey kardeşler, hey Allahın kulu, ya Ali, ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker, hey Sakarya, ey tatlı ve ulvi gece*) hitaptır.

Bu gibi yapma kelime grupları asıl kelime gruplarının benimsenilmesini engelliyor. Hangisinin asıl kelime grubu olduğunu dil öğrenen ayırt edemiyor. Sonuçta dil öğrenen, bağımlı birleşik cümleleri basit cümleye çevirmekte zorluklarla karşılaşılıyor. Bazen ise yanlış çevirmelere yol veriliyor.

Unutulmamalıdır ki, dil birimlerini bilimsel temellere dayanarak kendi adları ve üstlendiği görevlerle birlikte eğitmek, dil öğrenenin ufkunu açar.

Mukayese için aşağıdaki cümlenin tahlillerine dikkat edelim.

Ahmet Bey Ayşe teyzeyi yarın trenle Ankara'dan İstanbul'a getirecek (Prof. Dr. Muharrem Ergin, *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul, 1995, s. 420-421).

Prof.Dr. Muharrem Ergin'e göre tahlil	Bizim tahlilimiz
Cümle unsurları	Cümle öğeleri
getirecek-fiildir	getirecek- (ne yapacak?)- yüklem
Ahmet Bey- fâildir	Ahmet Bey- (kim?)- özne, birleşik isimle ifade olunmuştur.
Ayşe teyzeyi- nesnedir	Ayşe teyzeyi- (kimi?)- belirtili nesne nesne, birleşik isimle ifade olunmuştur.
	yarın- (ne zaman?)- zaman zarflığı

yarın- zarftır, zaman gösterir	trenle- (ne ile?)- dolaylı nesne
trenle- zarftır, hal zarfıdır	Ankara'dan- (nereden?)- yer zarfılığı
Ankara'dan- yer tamlayıcısıdır	İstanbul'a- (nereye?)- yer zarfılığı
İstanbul'a- yer tamlayıcısıdır.	

Kelime grupları	Kelime türleri
Ahmet Bey- unvan grubudur	Ahmet Bey- birleşik isim, yalın halinde
Ayşe teyzeyi- nesne ekini alırsak	Ayşe teyzeyi- birleşik isim, yükleme halinde
<u>Ayşe teyze</u> unvan grubudur	yarın- zaman zarfı
trenle (tren ile)- edat grubu	trenle (tren ile)- tren cins isim, ile (-la, -le) takı
	Ankara'dan- özel isim, çıkma halinde
	İstanbul'a- özel isim, yönelme halinde
	getirecek- getir fiil, <u>-ecek</u> gelecek zaman ekidir.

III. Cümle ögesi mi, cümle unsuru mu?

Türkiye Türkçesinde uzun yıllardır cümle ögesi terimi cümle unsuru terimiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Karşılaştırmak için aşağıdaki şemaya dikkat edelim:

No	Ünvanı, Adı ve Soyadı	Nasıl Adlandırılır	Cümle Öğeleri					
			Özne	Yüklem	Nesne	Yer tamlayıcısı	Belirten	Zarflık
1.	Prof.Dr.M. Ergin ¹¹	Cümle unsurları	Fiil	Fail	Nesne	Yer tamlayıcısı	-	Zarf
2.	Prof.Dr.M.Kaya Bilgegil ¹²	Cümle öğeleri	Yüklem	Özne	Nesne	Dolaylı tümleçler	-	Zarf tümleçleri
3.	Prof.Dr.T.Banguoğlu ¹³	Cümle üyeleri	Yüklem	Kimse	Nesne	İsimleme	-	Zarfılama
4.	Prof.Dr.H.Zülfikar ¹⁴	Cümle öğeleri	Yüklem	Özne	Nesne	Yer tamlayıcısı veya dolaylı tümleç	-	Zarf tümleci
5.	Prof.Dr.T.Gülensoy ¹⁵	Cümle unsurları	Yüklem	Özne	Nesne	Tümleç	-	

¹¹ Prof. Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul, 1977, s. 382-385; Prof. Dr. Muharrem Ergin, *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul, 1995, s. 524.

¹² Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergah yay., üçüncü baskı, İstanbul, 1984, s. 13-50.

¹³ Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK yay., Ankara, 1990, s. 524.

¹⁴ Prof. Dr. Hamza Zülfikar, *Cümle Öğeleri, Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Ankara, 1995, s. 131-140.

¹⁵ Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, *Türkçenin El Kitabı*, Ankara, 2000, s. 429.

6.	Prof.Dr.Z.Korkmaz ¹⁶	Cümle ögeleri	Özne	Fiil	Nesne	Tamlayıcı	-	Zarf
7.	Prof.Dr.L.Karahan ¹⁷	Cümle unsurları	Yüklem	Özne	Nesne	Yer Tamlayıcısı	-	Zarf
8.	Prof.Dr.M.M.Karaörs ¹⁸	Cümle unsurları	Fiil	Özne (Fail)	Nesne	Yer Tamlayıcısı	-	Zarf
9.	Prof.Dr.K.Yavuz Prof.Dr.K.Yetiş Prof.Dr.N.Birinci ¹⁹	Cümle ögeleri	Yüklem	Özne	Nesne	Zarf	-	Yer tamlayıcısı (Dolaylı tüml)
10.	Prof.Dr.A.Mehmedoğlu ²⁰	Cümle ögeleri	Özne	Yüklem	Nesne		Belirten	Zarflık
11.	Doç.Dr.İ.Cemiloğlu ²¹	Cümle ögeleri	Yüklem	Özne	Nesne	Yer tamlayıcısı		Zarf

Cümle tahlili zamanı bu terimlerle her an karşılaşacak olursak* cümlemin temel veya yardımcı ögeleri *cümle ögesi* mi, yoksa *cümle unsuru* mu terimleriyle adlandırılmalıdır?

Elbette, cümle ögesi terimi ile. Çünkü, cümleyi oluşturan her bir kelime kendi başına veya diğer kelimelerle birlikte cümle unsuru hükmündedir. Lâkin her bir cümle unsuru cümle ögesi hukukuna sahip olmayabilir.

Türkiye Türkçesinde bu kavramlar çok vakit aynı anlamda sunuluyor. Böyle belirsizlik neticesinde de öğretim sürecinde yanlışlara yol açılıyor, basit ve birleşik cümle ögeleri bilimsel benimsetilemiyor. Meselâ:

1. Bir kelime, iki cümle ögesi olan cümle

Yazıyorum.

Yüklem- (ne yapıyorum?) yazıyorum.

Özne- (kim?) 1. Şahıs teklik

2. Beş kelime, üç cümle ögesi olan cümle

Vatan toprağını korumak kutsal görevdir.

Yüklem- (nedir?) görevdir

Özne- (ne?) vatan toprağını korumak.

Belirten- (nasıl?) kutsal

¹⁶ Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK yay., Ankara, 1992, s. 33.

¹⁷ Prof. Dr. Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi (Cümle Tahlilleri)*, 6. baskı, Ankara, s. 46-59.

¹⁸ Prof. Dr. Metin Karaörs, *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Kayseri, 1993, s. 36-44.

¹⁹ Prof. Dr. Kemal Yavuz, Prof. Dr. Kazım Yetiş, Prof. Dr. Necat Birinci, *Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri*, Bayrak, İstanbul, 1998, s. 150-153.

²⁰ Prof. Dr. Alâeddin Mehmedoğlu, *Türk Dilinde Bağlı Birleşik Cümle Söz Dizimi*, Aşyan yay., Adapazarı, 2001, s. 61-101.

²¹ Doç. Dr. İsmet Cemiloğlu, *Dede Korkut Hikayeleri Üzerine Söz Dizimi Bakımdan Bir İnceleme*, TDK Yay., Ankara, 2001, s. 93.

* Kayd: Cümle ögelerinin çeşitli adlarla sunulması başka bir makalede araştırılacaktır.

3. Altı kelime, üç cümle ögesi olan cümle

Hürriyet bayrağını yükseltenler her zaman anılacaktır.

Yüklem- (ne yapacaktır?) anılacaktır

Özne- (kim?) hürriyet bayrağını yükseltenler

Zaman zarfılığı- (ne zaman?) her zaman

4. Dokuz kelime, üç cümle ögesi olan cümle

Bu eseri yazmak için ne kadar çalıştığını herkes biliyordu.

Yüklem- (ne yapıyordu?) biliyordu

Özne- (kim?) herkes

Belirtili nesne- (neyi?) bu eseri yazmak için ne kadar çalıştığını

5. On dört kelime, iki cümle ögesi olan cümle

Onu mukaddes bir emanet olarak kabul etmek ve kendi yapısına uygun olarak kullanmak gerekir (Ahmet B. Ercilasun)

Yüklem- (ne yapır?) gerekir

Özne- (ne?) onu mukaddes bir emanet olarak kabul etmek, kendi yapısına uygun olarak kullanmak

ve- cümle ögesi olmayan yardımcı kelime.

Görüldüğü gibi, *cümle ögesi* ile *cümle unsuru* başka başka kavramlardır. Bu kavramları aynılaştırmak öğretim sürecinde zorluklara ve anlaşılmalıklara sebep oluyor.

Bunun için cümle öğeleri kendi asıl adları olan cümle öğeleri adı ile adlandırılmalıdır.

IV. Cümle Dışı Unsurlar Üzerine

Cümle tahlilleri sürecinde ister istemez şöyle bir soru ile karşılaşmak zorunda kalıyorsunuz. Cümle yapısında cümleye gerek olmayan unsurlar, daha doğrusu cümle dışı denilen unsurlar kendine yer bulabiliyor mu?

Prof. Dr. Muharrem Ergin bu konuda şöyle yazıyor:

“Cümlede bu unsurlardan başka (fiil, fail, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf dikkat önünde tutuluyor -A.M.) bir de bağlama ve ünlem edatları veya ünlem grupları bulunabilir. Fakat bunlar esas hareketle, fiille ilgili olmayan ve cümleye sadece ilâve edilmiş bir durumda bulunan unsurlardır. Umumiyetle, cümlelerin

başlarında, sonlarında ve cümleler arasında bulunurlar. Parantez şeklinde cümle içine girdikleri de görülebilir. Bunlara ‘cümle dışı unsurlar’ adını veriyoruz”²².

Prof. Dr. Leyla Karahan ise meseleyi şöyle değerlendirir:

“Cümle dışı unsurlar. Cümlenin kuruluşuna katılmayan (çizgi benimdir - A.M.) ve dolaylı olarak cümlenin anlamına yardımcı olan unsurlardır”. “Bağlama edatları, ünlem edatları, ünlem grupları, hitaplar, arasözler cümle dışı unsurlardır”²³.

Unutulmamalıdır ki, cümlenin kuruluşunda iştirak eden bütün kelimeler (hem temel kelimeler, hem de yardımcı kelimeler) önemli rol oynamaktadır. Yalnız yardımcı kelime türleri olan bağlaçlar, edatlar, takı ve (konuşanın sevinç, korku, heyecan vs. bildiren) ünlemler ile (müracaat olunan şahsı bildiren) hitaplar cümle ögesi olmamaktadır. Çünkü, bağlaç, edat ve takının ayrı bir sözlük anlamı yoktur ve hiçbir suale cevap olmamaktadır. Onlar cümle içerisinde gramer-semantik (anlam) görevi yerine getiriyor. Mesela:

Bağlaç- Aynı suale cevap olan türdeş ögeler ve birleşik cümleyi oluşturan basit cümleler arasında kullanılır.

Edat- Kelime ve cümlelerin anlamını kuvvetlendirerek cümleye belirli anlam inceliği (çaları) veriyor.

Takı- İsmi belirli bir halinde kullanılmış kelimeyle başka bir kelime arasında ilişki yaratıyor.

Ünlem- Konuşanın sevinç, korku, heyecan, vs. bildiren, şekilce değişmeyen ve özel gramer belirtisi olmayan kelime türüdür.

Hitap- Gramer yönünden cümlenin başka ögeleri ile bağlanmayan, yalnız müracaat olunan şahsı bildiren veya nesneyi (eşyayı) adlandırmak için ismin, zamirin, isimleşmiş sıfatın veyahut onların eşdeğeri olan kelime veya kelime grubudur.

Bağlaç, edat, takı, ünlem, hitap cümle ögesi olamıyor; lâkin cümlenin kuruluşunda önemli rol üstleniyor.

²² Prof. Dr. Muharrem Ergin, *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul, 1995. s. 409.

²³ Prof. Dr. Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi (Cümle Tahlilleri)*, Akçağ yay., 6. baskı, Ankara, 1999, s. 59.

Mukayese için aşağıdaki şemaya dikkat edelim:

S. No	Kelime türü	Bağlaç, edat, takı, ünlem ve hitap kullanılan cümleler	Bağlaç, edat, takı, ünlem ve hitap kullanılmayan cümleler
1.	Bağlaç	- Para <u>ile</u> imanın kimde olduğu bilinmez. (Atasözü) - Sinek küçüktür, <u>ama</u> mide bulandırır. (Atasözü) - Medeniyet öyle kuvvetli bir ışıktır <u>ki</u> , ona bigâne olanları yakar, mahveder (Atatürk)	- Para ... imanın kimde olduğu bilinmez - Sinek küçüktür, ... mide bulandırır. - Medeniyet öyle kuvvetli bir ışıktır ...ona bigâne olanları yakar, mahveder.
2.	Edat	- Siz <u>ki</u> Mustafa Kemal'in özlediği gerçek kahramanlarsınız (Özker Yaşın) - İyi <u>ki</u> babam soruştu (H.Demir) - Onları kolay mı bulmuştu (Aziz Ayva) - <u>İşte</u> , ablamın acıklı hayatının başlangıcı ("Türk Dili")	- Siz ... Mustafa Kemal'in özlediği gerçek kahramanlarsınız. - İyi ... babam soruştu. - Onları kolay ... bulmuştu. - ... ablamın acıklı hayatının başlangıcı.
3.	Takı	- Metro <u>ile</u> geldim. - Benim <u>gibi</u> çalışmalısın. - Bu kitabı <u>oğlum için</u> aldım.	- Metro ... geldim. - Benim ... çalışmalısın. - Bu kitabı oğlum ... aldım.
4.	Ünlem	- <u>Ah</u> , işlerim mahvoldu. - <u>Oh</u> , canım ısındı. - <u>Hay hay</u> , yarın sana uğrarım.	- ... işlerim mahvoldu. - ... canım ısındı. - ... yarın sana uğrarım.
5.	Hitap	- <u>Hey Sakarya</u> , kim demiş suya vurulmaz perçin? - <u>Ey tatlı ve ulvi gece</u> , yıllarca devam et. - <u>Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!</u> Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı, değer.	- ... kim demiş suya vurulmaz perçin? - ... yıllarca devam et. - Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.

Böylelikle, bir de belirtmek isteriz ki; temel kelimeler cümlenin belirli ögeleri olduğu halde, yardımcı kelimeler cümlenin hiçbir ögesi olamıyor.

Burada o da vurgulamalı ki, Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın *Grammer Terimleri Sözlüğü*'nde (Ankara, 1992, s. 33) cümle ögelerinden özne, fiil, nesne, tamlayıcı, zarf temel ögeler, ünlem ve bağlaçlar yardımcı ögeler adıyla iyi yere bölünmesi de çok sakıncalıdır.

Sonuç olarak, "cümle dışı unsurlar" kavramı yerine "cümle ögesi olmayan yardımcı kelimeler" söz birleşmesinin kullanılmasını tavsiye ediyoruz.